

Məhtimqulu Fəraqinin Ədəbi İrsinin Türkiyədə Nəşri Haqqında

About The Publication Of The Literary Heritage Of Magtymguly Pyragy In The Republic of Turkey

Töhfe Talibova

E-mail: tohfe_t@yahoo.com

Tel: +9940503565669

ORCID:

AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu

Xülasə: Türkmən ədəbiyyatının klassik şairi Məhtimqulu Fəraqi (1724-1807) hələ öz sağlığında çoxcəhətli poeziyası ilə Türkmənistan sərhədini aşaraq, Şərq ölkələrində və türk dünyasında böyük şöhrət qazanmış filosof-şairdir. Onun qələminə məxsus əsrarəngiz poetik nümunələr türkdilli ölkələrdə orijinaldan oxunaraq, geniş oxucu kütləsi qazanmışdır. Ona görə də onun ədəbi irsi kitab halında Avropadan sonra ilk dəfə 1880-ci ildə, ikinci dəfə isə 1921-ci ildə Türkiyədə nəşr olunmuşdur. Postsovet dönməmində Türkiyə və Türkmənistan arasındakı ədəbi əlaqələr bolşevik rejimin yaratdığı süni əngəllərə görə, demək olar ki, uzun illər Məhtimqulu Fəraqinin şeirləri Türkiyədə nəşr edilməmişdir. Yalnız keçmiş sovetlər birliyi süqut etdikdən və Türkmənistan öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra, 1992-ci ildə Himmet Biray tərəfindən görkəmli şairin şeirləri Türkiyə türkcəsinə uyğunlaşdırılaraq, ilk kitabı işıq üzü görmüşdür. Bundan sonra Məhtimqulu Fəraqinin ədəbi irsi bir neçə dəfə Türkiyədə nəşr olunmuşdur. Bu gün qürurla demək olar ki, müasir Türkiyədə türkmən klassikləri arasında əsərləri nəşr edilən Məhtimqulu Fəraqidir. Həmçinin fərəhli haldır ki, Türkiyədə bu gün şairin ədəbi yaradıcılığının çoxlu sayda tədqiqatçıları və nəşirləri vardır.

Məqalədə Məhtimqulu Fəraqinin 1880-ci ildən başlayaraq bu günə qədər Türkiyədə nəşr olunmuş kitabları haqqında məlumat verilir və onun ədəbi irsinin Türkmənistan – Türkiyə ədəbi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində rolundan ətraflı bəhs olunur.

Araşdırmada həmçinin Məhtimqulu Fəraqi yaradıcılığının Türkmənistanla başqa türk xalqları arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafında böyük rol oynadığından və müasir dövrdə Türkmənistan – Türkiyə ədəbi əlaqələrinin yaranması və inkişaf etməsində də mühüm rolundan bəhs edilir.

Açar sözlər: *Türkiyə ədəbiyyatşünaslığı, Məhtimqulu, türkmən ədəbiyyatı, ədəbi əlaqə, kitab nəşri*

Məqalənin gəldiyi
tarix/Received: 16.10.2024

Qəbul tarixi/Accepted:
05.12.2024

Nəşr tarixi/ Available Online:
29.12.2024

Abstract: The classic poet of Turkmen literature, Magtymguly Pyragy (1724-1807), gained great fame during his lifetime in the countries of the East and the Turkic world, crossing the borders of Turkmenistan with his multifaceted poetry. The language of mysterious poetic examples belonging to his pen was read from the original in Turkic countries and gained a wide readership. Therefore, his literary heritage was published in book form for the first time after Europe in 1880 and for the second time in 1921 in Turkey. In the post-Soviet period, literary relations between Turkey and Turkmenistan were almost nonexistent for many years due to artificial barriers created by the Bolshevik regime, which meant that Magtymguly Pyragy's poems were not published in Turkey. Only after the collapse of the former Soviet Union and Turkmenistan's independence did the prominent poet's poems, adapted into Turkish by Himmet Biray, see publication in 1992. Since then, Magtymguly Pyragy's literary heritage has been published several times in Turkey. Today, it can be proudly said that Magtymguly Pyragy is among the Turkmen classics whose works are published in modern Turkey. It is also gratifying that today Turkey has numerous researchers and publishers dedicated to studying and promoting the poet's literary work.

This article provides information on the books published by Magtymguly Pyragy in Turkey from 1880 to the present day and discusses in detail the role of his literary legacy in the development of Turkmenistan-Turkey literary relations.

In the article is dealt with the the great role of the creativity of classical poet of Turkmen literature, Magtymguly Pyragy (1724-1807) in the development of literary and cultural relations between other Turkic peoples in Turkmenistan, as well as in the emergence and development of literary relations between Turkmenistan and Turkey in modern period.

Keywords: *Turkish literary studies, Magtymguly, Turkmen literature, literary relations, book publishing*

Giriş / Introduction

Türkmən ədəbiyyatının klassik şairi Məhtimqulu Fəraqinin (1724-1807) yaradıcılığı Türkmənistanla başqa türk xalqları arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafında böyük rol oynadığı kimi, müasir dövrdə Türkmənistan–Türkiyə ədəbi əlaqələrinin yaranması və inkişaf etməsində də mühüm rol oynayır. Onun əsərləri XIX əsrin sonlarından başlayaraq, Türkiyə alimlərinin diqqətini cəlb etməyə başlamışdır. Böyük şairin əsərlərinin Türkiyədə kitab şəklində nəşri də məhz bu dövrdə gerçəkləşmişdir. İkinci kitabı isə XX əsrin 20-ci illərində işıq üzü görmüşdür. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, həmin kitabın işıq üzü görməsinin əsas səbəbi şairin əsərlərinin Avropada elmi ictimaiyyətə təqdim edilməsi olmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Məlumdur ki, Azərbaycan poeziyasını və folklor nümunələrini ("Koroğlu" dastanını) tərcümə edib, Avropada nəşr etdirən görkəmli polyak şairi və şərqsünası Aleksandr Xodzko (30.08.1804–27.12.1891), eyni zamanda Məhtimqulu Fəraqinin lirik yaradıcılığı ilə də avropalıları ilk dəfə tanış etmişdir. Onun oxucularımıza təqdim edəcəyimiz növbəti bir neçə əsəri həmin görkəmli insanın dühası haqqında təsəvvür yaradacaq. Onun poeziyasının xarakterik cəhətləri arasında Asiya şairləri üçün qeyri-adi olan təbiətə sevgi və dünyəvi şeylərin boşluğuna dair bir çox fəlsəfi düşüncələr var. Din və şeirin xalqın mədəniyyətinin demək olar ki, bütün fondunu təşkil etdiyi İran kimi bir ölkədə Məhtimqulu mühüm xidmət göstərmişdir", – deyə onun yaradıcılığına böyük qiymət vermiş və 1842-ci ildə üç şeirini də Londonda ingilis dilində çap etdirmişdir (Chodzko, 1842, s. 391). "Bu bölmədə 1833-cü ildə Şimali Xorasana ekskursiya etdiyim zaman topladığım 13 mahnı özünə yer tapıb. Bu nəğmələrdə olan saf mənəviyyat hissələri xüsusilə diqqətəlayiqdir" (Chodzko, 1842, p. 379).

Macar səyyahı və şərqsünas alimi, dilçi-türkoloq, Budapeşt Universitetinin professoru Arminiy German Vamberi (1832–1913) Aleksandr Xodzkodan 32 il sonra Məhtimqulu Fəraqinin əsərlərindən nümunələri çap etdirmişdir. O, 1863-cü ildə dərviş sifəti ilə Türkmənistana səyahət etmiş, böyük şairin 40 şeirini türkmənlər arasından toplamış və əlyazmalarını özü ilə Budapeştə aparmışdır. Məhtimqulun əsərlərini "Alman Şərq Cəmiyyəti Məcmuəsi"nin 33-cü cildində "Türkmən dili və Məhtimqulun divanı" adı ilə 1879-cu ildə Leypsiqdə dərc etdirmişdir. "Divanın məzmununa görə, o, əsasən, təsəvvüfün əsas təlimlərinə uyğun olaraq, yer üzündə olan hər şeyin keçiciliyindən və buradakı arzularımızın puç olmadığından bəhs edən beytlərdən ibarətdir" (Vambery, 1879, p. 391). Bu barədə Ovezqeldiyev Məhtimqulun 1984-cü ildə çap olunmuş şeirlər kitabında qeyd edir ki, "Vamberinin nəşri natamam olsa da, bir sıra Avropa və Yaxın Şərq xalqlarının oxucularının türkmən ədəbiyyatı nümunələri və müəyyən dərəcədə türkmənlərin iqtisadi və mədəni həyatı ilə daha da geniş tanış olmasına kömək etdi. Amma burada qeyd etmək lazımdır ki, Vamberi türkmən klassik ədəbiyyatının banisi Maqtımquluna bir sufinin - islam mistisizminin təbliğatçısının qeyri-adi xüsusiyyətlərini vermişdir". (Овезгельдиев, 1984, ss. 351-352). Türkmən dilini yaxşı bilməsinə baxmayaraq, alman dilinə tərcümədə təhriflərə yol versə də, qüsurlarına baxmayaraq, macar alimi G.Vamberinin nəşri Məhtimqulun Avropada tanınması baxımından mühüm rol oynadı.

German Vamberinin nəşrindən dərhal sonra, Türkiyədə də Məhtimqulunun yaradıcılığına maraq oyanmışdır. İlk dəfə 1880-ci ildə Şeyx Süleyman Buxari İstanbulda “Lügat-i Çağatayi ve Türki-i Osmani” adlı kitab nəşr etdirmişdir. Kitaba Məhtimqulunun 18 şeiri daxil edilmişdir. Məhtimqulu Fəraqinin tədqiqatçılarından olan dr. Əmrah Yılmaz “Sözü ilə dünyanı dolaşan şair: Mahtumkulu” adlı məqaləsində bu haqda yazır: “*Türk halkı Mahtumkulu’nun adını ilk kez 1880 yılında Şeyh Süleyman Buhari tarafından yazılan Lügat-i Çağatayi ve Türki-i Osmani adlı eserle duymuştur. Kısa bilgilere yer verilen eserde şairin adı 18 defa geçmektedir*” (Yılmaz, Sözüyle dünyanı dolaşan şair: Mahtumkulu, 2024). Bundan əlavə Tahir Aşirov da “Türkmən şairi Mahtumkulu’nun düşüncə yapısı ve etkisi” adlı məqaləsində vurğulayır: “*Bunlar ile beraber olarak şunu da belirtmeliyiz ki, Mahtumkulu’nun şiirleri Türki dillere örnek teşkil etmektedir. Nitekim Şeyh Süleyman Efendi’nin “Lügat Çağatay ve Türki Osmani” adlı eserinde sözlüklere 18 yerinde, Mahtumkulu’nun şiirlerinden Türki diline örnek olarak getirmektedir*” (Aşirov, 2014, s. 130). İndi sözügedən bu nəşr bizim üçün əlçatmaz olduğundan, müəllifin German Vamberi nəşrindən istifadə edib-etmədiyini və ya ümumiyyətlə, kitaba daxil etdiyi şeirləri haradan əldə etdiyi barədə fikir yürütmək mümkün deyildir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, bu nəşr Türkiyədə Məhtimqulu Fəraqi ədəbi irsinin nəşrinin təməlini qoymuş və onun əsərlərinə böyük maraq oyatmışdır. Amma mütəfəkkir şairin əsərlərinin yenidən nəşri yalnız 40 ildən sonra German Vamberinin nəşrindən sonra mümkün olmuşdur. Belə ki, Türkiyədə Məhtimqulunun şeirlərini kitab şəklində nəşr etdirən Şeyx Möhsin Fani (Hüseyn Kazım Kadri) G.Vamberinin nəşri əsasında həyata keçirdi. O, Türkiyədə Məhtimqulu Fəraqinin şeirlərindən ibarət “Məhtimqulu divanı və yeddi əsrlik türkcə bir mənzumə” adlı kitabını 1921-ci ildə nəşr etdirmişdir. Kitabına A.G.Vamberinin 1879-cu il nəşrindəki şeirləri daxil edən Şeyx Möhsin Fani macar aliminin şeirlərin orijinal mətnlərinin yazılışında yol verdiyi təhrifləri, üslub xətalərini və bəzi başqa səhvləri türk dilinə çevirərək nəşr etdirmişdir. Onun nəşrinə Məhtimqulu Fəraqinin cəmi 31 şeiri daxil edilmişdir.

Şeyx Möhsin Faninin nəşri tədqiqatçılar arasında birmənalı qarşılanmamışdı. Görkəmli dövlət xadimi və alim Zəki Vəlidi Toğan 1926-cı ildə yazdığı məqaləsində bu nəşrdə buraxılan bütün səhvləri göstərmiş və naşiri ciddi tənqid etmişdir. Zəki Vəlidi Toğan həmin məqaləsini “Türkiyat Mecmuası”nın 1926-cı ildə çıxan II cildində ərəb qrafikasında çap etdirmişdir. Məqalə Türkmənistan Məhtimqulu adına Dövlət Universitetinin alimi, Dr. Tahir Aşirov tərəfindən latın əlifbası ilə 2013-cü ildə yenidən dərc edilmişdir. O, məqaləsində qeyd edir ki, “*Şeyx Muhsin Fani o səhvləri təkrar etməklə yanaşı, onlara qərribə bir şəkildə “izah” vermiş və bir çox yeni səhvlər əlavə etdiyi üçün əlimizdə olan bu son İstanbul nəşri elm üçün geriyə atılmış bir addımdır*” (Togan., 2013, ss. 192-193).

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Şeyx Möhsin Faninin həmin kitaba “Yedi Asırlık Türkçe Bir Mənzumə” kimi ad verməsinin səbəbi oraya Houstma tərəfindən dərc olunmuş Qul Əlinin “Qisseyi-Yusufl” əsərini olduğu kimi daxil etməsidir. Zeki Velidi Toğan “Əsərdə tənqidə və mühakiməyə layiq yenilik varsa, o da şərhlər və annotasiyalar və nəşriyyatın bu əsərləri başa düşmə keyfiyyətidir” – deyə məqaləsində qeyd edir (Togan., 2013, s. 190).

Zəki Vəlidü Toğan əsərinin nəşirini – G.Vamberinin fikirlərini də əlavə edib, ciddi tənqid edərək yazır: “Vambery kendi elindəki divanın dolğun yazılı 260 sahifeden ibaret olduğunu və yeni fəna talikle belki de bir İrən’i tərəfindən istinsah edilən, kismən katiyen okunmayan və kismən okunursa da anlaşılarmayacak bir surette yazılan gayet kötü bir nüsha olduğunu söylemiş ve o büyük eserdən zorla okuyabilerek neşir ettiđi bu kıtalara da “Yalnız birinci ve zayıf bir tecrübe” olduğundan nazar-ı afv ile bakılmasını mahsusen rica etmişdir (Togan., 2013, p. 392) ve fil-vaki’ “Vambery”nin bütün diđer neşriyatından daha ziyade şü “Mahtumkulu divanı” büsbütün hata olup, onlara nazaran “Mahtumkulu” hakkında yazdığı muhakemelerde bu müsteşrikin Türkmen şairini iyice anlayamadığını göstermiştir. “Şeyh Muhsin Fanî” ise yalnız o hataları tekrar etmekle kalmayıp hatta onları garip bir şekilde “izah” ve birçok yeni hatalarda ilave etmiş olduğundan, elimizdeki bu son İstanbul tab’ı ilim için bir adım daha geri gitmek demektir” (Togan., 2013, ss. 192-193). Z.V.Toğan fikirlərini kitabdan gətirdiyi nümunələrlə təsdiq edərək göstərir ki, Şeyx Möhsin Fani G.Vamberinin hətta düz oxuduđu mətnləri belə yanlış şərh etmişdir. O yazır: “... s.29’daki 10 numaralı manzume, umumen “Mahtumkulu”ya mensup manzumelerin en nadir ve en mühim olanlarından biridir. Şeyh Muhsin Fanî ise, “Yomut, Teke, Dewçeker, Bakar” kelimelerine sual alameti koymakla, “Ehli sünni” kelimesini de “Ehli ‘ıyal”, “Namus etmek” ibaresini de “arz ve namus ihlal etmek” diye tercüme etmekle, kendisinin “Vambery” tercümesinden de istifade etmediğini ve “Vambery”nin umumiyetle doğru anladığı bu mühim manzumenin mazmunu kendisine tamamen meçhul kaldığını gösteriyor. Neticede nəşir, bütün manzumeler hakkında yazdığı mülahazaları arasında (s. 11, numara 10), ve en şayanı dikkat manzume hakkında yalnız: “Şark hayatının sade ve fakat hakiki bir tasviridir” deməklə iktifa etmişdir” (Togan., 2013, s. 194). Z.V.Toğan Şeyx Möhsinin buraxdığı bütün xətalrı göstərib izah etdikdən sonra məqaləsinin sonunda yazır: “Türkiyə’de ilmi maksatla Türkiyat’a ait yazılan beraber ele alındığı vakit, ilk evvel göze çarpan cihet, hiç olmazsa Türk kavimleri lisanında neşir olunan Asarı cami’ bir kütüphanenin bulunmaması ve diđer taraftan da, diđer Şark ölkelerindeki gibi Türkiyə’de çalışan âlimlerinde yalnız münferit olarak çalışmaları, ve ulumun müteaddid şüabatı şöyle dursun hatta bir fen yolunda çalışanlar arasında bile teşriki mesai usulünün mevcut olmaması ve ona sevk eden müessesatı ilmiyenin ademi mevcudiyetidir. Yoksa bir eser üzerinde bu kadar emek sarf etməkten çekinmeyen müsteidd ve muktedir zevat mevcut iken, bu kıymetli vakitlerin ve bu emeklerin beyhude yere bir takım tedahüllere, tekrarlara sarf olunarak heder olup gitmesinden ictinap etmek elbette mümkün olurdu. İşte, yalnız bu hakikati acı misallerinden biriyle göstermek için, “Şeyh Muhsin Fanî”nin bu küçük eserini bu kadar tafsilatıyla tahlil ettim” (Togan., 2013, s. 202).

Professor Zəki Vəlidü Toğanın bu məqaləsinin nəşrindən Azərbaycan elmi ictimaiyyətinin xəbəri olmamışdır. Azərbaycan mətbuatında Həsən Sadiqi adlı müəllifin Şeyx Möhsin nəşirini tərifləməsi bizə bu qənaətə gəlməyə əsas verdi. Həsən Sadiqi “Maarif və mədəniyyət” jurnalının 1927-ci il nəşrində dərc etdirdiyi məqaləsində Məhtimqulu Fəraqi yaradıcılığının tədqiq edildiyinin qısa xülasəsini vermiş və şairin Möhsin Fani tərəfindən Türkiyədə nəşr olunmuş həmin kitabı haqqında məlumat verərək onu tərifləmişdir: “1924-cü sənədə Şeyx Möhsin Fani tərəfindən İstanbulda “Məhtimqulu Divanı” namilə

çap etdirdiyi nüsxədir ki, bu pək nəfis surətdə 61 mənzumələri havidir. İstanbul təbiyənin pək artıq əhəmiyyəti və qiyməti olduğunu qeyd etmək lazımdır.

Bu nüsxə naşirçi tərəfindən əlyazması halında bulunaraq basılmış və hər mənzumənin içindəki sözlər təhlil edilərək şərh verilmişdir. Şərh isə Məhtumqulunun şeirlərinin içindəki sözlərin hanki türk ləhcəsində olduğunu göstərir. *“Böyləliklə, Məhtumqulunun 61 mənzuməsinin bir risaləsinin: Azəri, yaxud Türkmən və ilaxır... kimi türk ləhcələrində kullanılan hanki sözlərdən əmələ gəlmiş bəyan edilərək hər kəlmə üçün də bir çox yerlərdə Əlişir Nəvai, Hüseyn Bayqıra, Sabir, Abdulla Şaiq kimi müxtəlif türk şairlərinin parçalarından həmənlə kəlməyə daxil olmaqla, nümunələr gətirilmişdir”* (Sadiqi, 1927). Lakin sonrakı tədqiqatçılar tərəfindən Möhsin Faninin nəşri ciddi tənqid edilmiş, hətta Türkiyə mətbuatı bu nəşri elmdə “geriyə atılmış addım” kimi qiymətləndirmişdir (Алиев, 1969). Görkəmli rus şərqşünası, akademik Y.E.Bertels də Möhsin Faninin nəşrini ciddi tənqid edərək yazmışdır: *“Əgər artıq Vamberidə sətirlərin bir çoxu güclü təhriflə doludursa, onda demək olar ki, Möhsin Fani Vamberinin səhvlərinə özünün də səhvlərini və xətlərini də əlavə edərək tamamilə mənasız şeyləri çap etdirmişdir”* (Бертельс, 1960).

Adıçəkilən nəşrlərdən sonra Türkiyədə uzun müddət Məhtimqulu Fəraqinin ədəbi irsinin toplandığı heç bir kitab nəşr olunmamışdır. Bunun da obyektiv səbəbləri vardır. Bolşevik sovetlər birliyi dövründə birliyə daxil olan türk respublikaları ilə Türkiyənin ədəbi-mədəni əlaqələri rejim tərəfindən yasaq edilmişdi. Bu dövrdə demək olar ki, kitab mübadiləsi də yox idi və Türkiyədə də türkmən ədəbiyyatı üzrə mütəxəssislərin az olmağı səbəbindən Məhtimqulu yaradıcılığı Türkiyədə təbliğ olunmurdu. Yalnız keçmiş sovetlər birliyinin süqutundan sonra Türkiyədə Məhtimqulu Fəraqi yaradıcılığına böyük maraq oyanmışdır. Bu dövrdən başlayaraq Türkmənistanın özündə də böyük şairin əsərləri tez-tez nəşr edilməyə başlamış, geniş oxucu kütləsinə çatdırılmışdır. Şairin əsərlərinin Türkmənistandan xaricdə yayılmasında və geniş təbliğ edilməsində yeni yaranmış Türk təşkilatlarının da böyük rolu olmuşdur.

Türkmənistan müstəqillik qazandıqdan sonra Məhtimqulu Fəraqinin Türkiyədə ilk kitabı 1992-ci ildə Himmet Biray tərəfindən Ankarada “Mahtumkulu Divanı” adı ilə nəşr edilmişdir. Naşir geniş və ətraflı giriş məqaləsi yazmış və şairin 304 şeirini kitaba daxil etmişdir. Naşir Məhtimqulunun əsərlərinin Türkiyədə nəşri məsələlərinə nəzər salaraq yazmışdır: *“Türk ədəbiyyatında şeirləri ən çox yayılan şairlər arasında Məhtimqulu da yer alır. Şairin şəxsən özü tərəfindən qələmə alınan bir əsər, bu gün əldə deyildir. Onun şeirləri hələ şairin yaşadığı dövrdən etibarən çox geniş bir kütləyə yayılmışdır, müxtəlif bölgələrdə və müxtəlif zamanlarda hər biri bir divan şəklində toplanıb mühafizə edilmişdir”* (Biray, 1992). Bilindiyi kimi, mütəfəkkir şairin anadan olmasının 290 illik yubileyinin beynəlxalq səviyyədə keçirilməsi haqqında Türkmənistan Prezidenti Qurbanqulu Berdiməhəmmədov 16 mart 2012-ci il (№12179) tarixində sərəncam imzalamışdır. Türkmənistan prezidentinin həmin sərəncamından sonra, 2013-cü ilin may ayında Türkmənistanın Ankaradakı Səfirliyi nəzdində Türkiyədə milli türkmən şairi Məhtimqulu Fəraqinin yaradıcılığını elmi cəhətdən araşdırmaq, nəşr etmək və geniş oxucu kütləsinə çatdırmaq məqsədilə Mərkəz yaradıldı. Qarşıya qoyulan işləri yerinə yetirmək üçün Türkmənistan təmsilçisi

olaraq Prof. Dr. Annagurban Aşirov, Türkiyə təmsilçisi olaraq Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Doç. Dr. Berdi Sarıyev və Selahaddin Baysaldan ibarət heyət seçilmişdir. Bu qərara uyğun olaraq 2014-cü ildə Türkmənistan Səfirliyində Türkiyə tərəfindən Prof. Dr. Ali Duymaz, Doç. Dr. Berdi Sarıyev, Doç. Dr. Nergis Biray, Doç. Dr. Hamiye Duran, Emrah Yılmaz və Halil İbrahim İltərişdən ibarət “Mahtumkulu Firaki Bilim Kurulu” yaradılmışdır. Türkiyədə Məhtimqulu Fəraqinin 290 illik yubileyi ilə əlaqədar keçirilən bütün konfrans və simpoziumlar və başqa mədəni tədbirlərin təşkili bu heyətin iştirakı və təşkilatçılığı ilə baş tutmuşdur. Məhtimqulu Fəraqinin ədəbi irsinin Türkiyədə nəşri də bu heyət tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Öz növbəsində türk xalqlarının ədəbi irsinin təbliği sahəsində böyük işlər görən Beynəlxalq Türk Mədəniyyət Təşkilatı – TÜRKSÖY da 2014-cü ili “Məhtimqulu Fəraqi ili” elan etmişdi. TÜRKSÖY yubileylə əlaqədar olaraq çoxlu sayda silsilə tədbirlər keçirmişdir. Təşkilat “Məhtimqulu Fəraqi ili”nin açılış mərasimini 2 fevral 2014-cü ildə Ankara Dövlət Rəsm və Heykəl Muzeyində keçirmişdir. Tədbirdə Türkmənistanın mədəniyyət naziri Qunça Mamedovanın rəhbərliyi ilə Türkmənistandan xalq sənətkarları, şairlər, ədəbiyyatşünaslar və mətbuat nümayəndələri də iştirak ediblər. TÜRKSÖY-un Baş katibi Düsen Kaseinov, Türkmənistanın mədəniyyət naziri Qunça Mamedova, türkmənistanlı alimlər tədbirdə çıxış edərək, Məhtimqulu Fəraqinin zəngin yaradıcılığından söhbət açıb, TÜRKSÖY-un 2014-cü ili “Məhtimqulu Fəraqi ili” elan etməsini gənc nəsillərin böyük şairin yaradıcılığı ilə daha yaxından tanış olması istiqamətində ən mühüm hadisələrdən biri hesab etdiklərini bildiriblər. Məqalədə qeyd olunur ki, *“Məhtimqulu Fəraqi İli”nin açılış mərasimində çıxış edən TÜRKSÖY-un baş katibi Düsen Kaseinov təşkilatın Türkmənistanla sıx əməkdaşlığından söz açıb. Ortaq türk mədəniyyətinin daha çox tanınması, gənc nəsillərin bu mövzuda daha çox maarifləndirilməsi üçün birgə layihələr gerçəkləşdirildiyini diqqətə çatdırıb*” (Mehparə., 2014).

Böyük şairin anadan olmasının 290 illik yubiley münasibətilə Türkiyədə həyata keçirilən ilk tədbirlərdən biri də TÜRKSÖY-un təşkilatçılığı ilə İstanbuldakı Fateh Universitetində “Məhtimqulu və dünya mədəniyyəti” adlı elmi konfrans olmuşdur. Konfransın keçirilməsinin əsas təşkilatçıları isə Türkmənistan Elmlər Akademiyası, Beynəlxalq Universitetlər Birliyi, İstanbul Fateh Universiteti və Beynəlxalq Türkmənistan–Türkiyə Universiteti olub. Konfransın işində həmçinin Türkmənistanın elm və mədəniyyət xadimlərindən ibarət nümayəndə heyəti də iştirak edib.

TÜRKSÖY yubiley tədbirləri ilə yanaşı, türk dünyası ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsi olan Məhtimqulu Fəraqi irsinin öyrənilməsi, təbliği, onun özündən sonrakı ədəbi mühitə təsirinin öyrənilməsini və bu istiqamətdə birgə tədqiqat işlərinin aparılmasını və türkdilli dövlətlər tərəfindən onun şeirlərinin kitab halında nəşrini tövsiyə etmişdir.

Mütəfəkkir şairin anadan olmasının 290 illik yubiley münasibəti ilə Türkiyədə yüksək səviyyədə bir neçə yadda qalan tədbir keçirilmiş və Türkiyədə müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən onun şeirlərindən ibarət iki kitab nəşr edilmişdir. Həmin kitablara demək olar ki, şairin bütün əsərləri daxil edilmişdir. Kitablardan biri professor Abdurrahman Güzelin tərtibçiliyi ilə 2014-cü ildə Eskişehirdə nəşr edilmişdir. Kitaba daxil edilmiş şeirləri professorlar Abdurrahman Güzel və Ali Duymaz, dosent

doktorlar Berdi Sarıyev, Nergiz Biray, Hamiye Duran, doktor Emek Üşenmez, tədqiqatçılardan Halil İltəriş Kutlu və Emrah Yılmaz Türkiyə türkcəsinə uğunlaşdırmışlar. Kitaba 666 şeir daxil edilmişdir. Kitabın üstün cəhətlərindən biri odur ki, heca vəznində olan şeirlər heca sayına və klassik şeir növünə aid olan şeirlər misra sayına görə – beşləmələr (müxəmməslər), altılamalar (müsəddəslər), yeddiləmələr (müsəbbəllər), səkkizləmələr (müsəmmənlər), doqquzlamalar (mütəssalar) kimi qruplaşdırılmışdır. Şairin qəzəlləri, qəsidələri və deyişmələri kitabda uyğun başlıqlar altında verilmişdir. Şairin kitaba daxil edilmiş beş poeması “Mənzum hekayələr” başlığı altında verilmişdir. Kitabın “Digərləri” bölməsinə cəmi iki şeir daxil edilmişdir.

Adıçəkilən kitabı hazırlayan heyət yenə də şairin əsərlərinin əksəriyyətinin daxil edildiyi ikinci kitabı da Ankarada nəşr etdirmişlər. Kitab Qurbanqulu Berdimühəmmədovun ön söz məqaləsi ilə başlayır. Türkmən xalqının lideri qeyd edir ki: *“Mahtumkulu, öncelikle Türkmen halkının milli şairidir. Bu bilge şair, bütün insanoğluna sevgiyle bakmış olsa bile onun kendi halkına olan hususi muhabbetinə paha biçmək imkansızdır. Mahtumkulu’yu, milli şair sınırlarından çıxarıp, ona evrensel bir hüviyyət kazandıran dəyər, kendi halkına, vatanına olan büyük sevgisi, devletinın kaderinə bağlanmış olan mücadeleci görüşləri və fikirləridir”* (Güzel, 2014, s. 4). Bu kitabın əvvəlkindən fərqi ondadır ki, orada şeirlər türkmən dilində orijinalda və Türkiyə türkcəsində eyni səhifədə verilmişdir. Yüksək poliqrafik səviyyədə və böyük tirajla nəşr olunmuş bu kitab böyük şairin yubileyi münasibəti ilə hazırlanmış nəşrlərin ən yaxşılardan biri hesab oluna bilər.

Professor Abdurrahman Güzelin tərtibçiliyi ilə 2021-ci ildə “Mahtumkulu Divan'ından Seçmələr” adlı yeni bir kitab işıq üzünə görmüşdür. Şeirləri türkmən türkcəsindən Türkiyə türkcəsinə Professor doktorlar Abdurrahman Güzel və Ali Duymaz, dosent doktorlar Berdi Sarıyev, Nergiz Biray, Hamiye Duran və Emrah Yılmaz uğunlaşdırmışlar.

Mütəfəkkir şairin anadan olmasının 290 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq 2014-cü ildə Türkmənistanda “Məhtimqulu əlyazmalarının toplusu” (elmi araşdırmalar) adlı kitab işıq üzünə görmüşdür. Kitabda əksini tapan, klassik türkmən şairi Məhtimqulu Fəraqinin elmi tərcümeyi-halı, mədəni irsi ilə bağlı aparılan elmi araşdırmalar orijinal mənbələr-əlyazmalar əsasında tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Kitabın girişində *“Məqtimqulunun əlyazmaları bütün dünyada yayılmışdır. Şahirin əsərləri xüsusilə İran və Əfqanıstan türkmənləri arasında geniş tanınır. Məqtimqulu divanlarının yayılması və ölçüsünü müəyyən etmək Məqtimquluşünaslığın mühüm vəzifələrindən biridir. Bu əsər Məqtimqulinin əlyazmalarının yayılmasını və həcmi müəyyən qədər müəyyən etməyə kömək edəcəkdir”* – deyər qeyd olunur (Aşyrow, 2014).

Kitabı görkəmli məhtimquluşünas alim, professor Annaqurban Aşırov nəşrə hazırlayıb. Kitabın redaktoru Məhtimqulu əlyazmalarının ən yaxşı tədqiqatçısı R.Qodarovdur. Həmin kitablar Türkmənistanda nəşr olunmuş tərtibdə Türkmənistanın Türkiyədəki Səfirliyi və TÜRKSÖY-un dəstəyi ilə 2014-cü ildə Ankarada da nəşr edilmişdir.

Məhtimqulunun 290 illik yubiley tədbirlərindən sonra, Türkiyədə Prof. Dr. Ali Duymazın sədrliyi ilə təşkil edilmiş “Mahtumkulu Firaki Bilim Kurulu”nun üzvü Emrah Yılmaz tərəfindən “Məhtimqulu əsərlərinin deyim sözlüyü” hazırlanıb 2016-cı ildə nəşr edilmişdir (Yılmaz, 2016). İki dildə hazırlanmış sözlükdə şairin 2014-cü ildən sonra əldə edilmiş 879 şeirinin əlyazmasından Türkiyə türkcəsində 1728 və türkmən türkcəsində 1728 olmaqla, cəmi 3456 deyim təsvir edilmişdir. Bundan başqa tədqiq edilən əlyazmalarda 190 şəxs adı, 26 ölkə, 19 şəhər və 18 coğrafi ad haqqında məlumat verilmişdir.

2016-cı ildə İstanbulda şairin “Güldəstə” adlı şeirlər toplusu çapdan çıxmışdır. “*Türk dünyasının Xoca Əhməd Yasəvi, Yunus Əmrə, Əlişir Nəvai, Füzuli kimi böyük ustadları arasında özünə yer tutan bir şəxsiyyət də mübahisəsiz türkmən xalqının ulu oğlu, müdrik şairi – Məhtimquludur!*” (Güder, 2016, s. 11) – deyə vurğulayan Nurcan Öznel Güder kitabı nəşrə hazırlamış və şeirləri Türkiyə türkcəsinə çevirmişdir. Nəşir kitabın əvvəlində Məhtimqulunun həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat vermiş və kitaba şairin seçmə şeirlərindən nümunələr daxil etmişdir.

Türkiyədə son illərdə Məhtimqulu Fəraqinin əsərlərinin nəşri ilə bərabər, onun həyat və yaradıcılığından bəhs edən araşdırmalar da nəşr edilir. Professor. Dr. Ahmet Buranın “Sözü Kanatlandıran Şair Mahtumkulu” adlı kitabı isə maraqlı struktura malikdir. Kitabda müəllifin öz tədqiqatı ilə yanaşı, şairin şeirlərinə də yer verilmişdir. Kitab üç bölmədən ibarətdir. Birinci bölmədə türkmənlərin də daxil olduqları oğuzlar, onların dili, dini və bu günə qədər keçdikləri yoldan bəhs edilir. İkinci bölmədə türkmənlərin tarixi və dili, ədəbiyyatı haqqında bəhs olunur, türkmənlərin yayıldığı coğrafiya və Türkmənistandan kənarında yaşayan türkmənlər haqqında məlumat verilir.

Kitabın üçüncü bölməsi bir neçə alt başlıqdan ibarətdir. Bölümün əsas hissəsi Məhtimquluya həsr olunmuşdur. Burada şairin həyat və yaradıcılığından geniş bəhs olunur. Kitaba şairin şeirlərindən nümunələr də daxil edilmişdir. Qaynaqlar bölümündən sonra, şeirlərdə rast gəlinən şəxs adları haqqında bilgi verilir.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, gec də olsa, Türkiyədə qısa zaman kəsiyində Məhtimqulu Fəraqinin əsərlərinin Türkiyə türkcəsinə uyğunlaşdırılaraq kitab şəklində böyük tirajla nəşr edilməsi istiqamətində böyük işlər görülmüşdür. Etiraf etmək lazımdır ki, şairin əsərlərinin Türkiyə türkcəsinə tərcümələri orijinala daha yaxındır. Bu işdə şairin əsərlərinin tərcüməçiləri və nəşrləri arasında Türkiyədə yaşayan türkmən alimlərinin də böyük xidmətləri vardır.

Ədəbiyyat / References

- Aşirov, T. (2014, 26-28 Mayıs). Türkmen Şairi Mahtumkulu'nun Düşünce Yapısı ve Etkisi. *Türk Dünyası Bilgeleri Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 117-130.
- Aşyrow, A. (2014). *Magtymgulynyň golyazmalarynyň derňewi (ylm derňewler)*. . Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
- Biray, B. (Red.). (1992). *Mahtumkulu Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Chodzko, A. (1842). *Specimens of the Popular Poetry of Persia as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the Bandit-minstrel of Northern Persia, and in the Songs of the People Inhabiting the Shores of the Caspian Sea*. London.
- Güder, Ö. (2016). *Mahtumkulu. Güldeste*. . İstanbul: Salon Yayınları – Klasikler Dizisi Yayınevi.
- Güzel, A. (Red.). (2014). *Mahtumkulu Divanı. Türkiye Türkçesi*. 543.
- Mehparə. (2014, fevral 7). TÜRKSOY “Məxdumqulu Fəraqi ili”nə start verdi. “Mədəniyyət” qəzeti.
- Sadiqi, H. (1927). Məxdumqulunun qoşquları . “Maarif və mədəniyyət” jurnalı(3), 46-47.
- Togan., Z. V. (2013). Tanıtım ve Değerlendirme. *Mahtumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzume. T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat fakültesi dergisi*, 22(2), 189-202.
- Vambery, A. (1879). Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkulis' // Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, XXXIII, 387-444.
- Yılmaz, E. (Red.). (2016). *Mahtumkulu Eserlerinin Deyimler Sözlüğü (Türkiye Türkçesi – Türkmen Türkçesi)*. 1. Baskı. Hazırlayanı: Emrah Yılmaz, , 774s.
- Yılmaz, E. (2024, 01 01). Sözüyle dünyanı dolaşan şair: Mahtumkulu. Bu <https://www.kardeskalemler.com/yazi/sozuyle-dunyayi-dolasan-sair-mahtumkulu-65a8cd2521d67>
- Алиев, А. (1969). *Туркмено-азербайджанские литературные связи. Автореферат диссертации, представленной на соискание ученой степени доктора филологических наук. На правах рукописи*. Баку.
- Бертельс, Е. (1954). *Изучение истории туркменской классической литературы в Советском Союзе. Доклады советской делегации на XXIII Международном Конгрессе востоковедов*. Москва: Изд-во АН СССР.
- Овезгельдиев, М. (1984). Из истории публикаций произведений Махтумкули. *Серия общественных наук*(6), 384.